

Valaankielinen tyttö

Kirjoittanut Marja-Liisa Honkasalo

Jäämeren eläimet, maisemat ja äänet ovat voimakkaasti läsnä Reidar Särestöniemen maalauksissa, vaikka hänet tunnetaan eniten Metsä-Lapin elämää kuvaavana taiteilijana. Katsojalle Jäämeren teemat saattavat olla uutta. Taiteilija on nimittänyt elämänpiiriään itseoikeutetusti Pohjoiseksi perintömaaksi ja se ulottui Huippuvuorilta Kuolan ja Murmanskin kautta Länsi-Lappiin ja syntymäkotiin Kittilän Kaukoseen. Jäämeren rannat olivat hänelle 'toinen Särestö'.

Perintö juontuu sukulaisuudesta, ja periytyminen voidaan ymmärtää aivan konkreettisesti ihmisten välisten suhteiden, aineettoman kulttuurisen mielikuvituksen ja äidinkielen välityksellä. Perintö pohjautuu pohjoiseen elämään, kulttuuriin ja kansanuskoon, jotka ovat kerroksittain läsnä alueellisesti ja historiallisesti. Jäämeren rannan Ruijan puolen kalliopiiirroksiin on kaiverrettu kuvia elämän alkuperästä, missä ihminen ja valas ovat yhtä tai muuntuvat toisikseen. Ne yhdessä muodostavat toisiinsa virtaavat ja toisensa mahdollistamat maailmat, yhtä aikaa läsnä olevat ja sellaiset, jotka eivät sulje toisiaan pois.

Perintömaa ruokki ja viljeli tapaa kuvitella ja luoda. Äidin perintönä Reidar sai erityisen kyvyn eläytyä ruumiillisesti maalauksissaan kuvaamaansa maailmaan ja samastua sen olentoihin porona, ilveksenä, riekkona, hylkeenä tai tunturikoi-vikkona. Kulttuuriseen äidinkieleen sekoittui sekä saamelaisilta perittyjä aineksia että venäläistaustaisilta pomoreilta saatuja kansanortodoksia vaikutteita, ääniä, säveliä ja rytmiä.

Äidin ja pojan kanssakulkijoina ja innoituksen lähteinä perintömaalla ovat olleet kaksoisolennot, metamorfoosit, taikasanat, tietäjät, haltiat ja ennalta tietäminen sekä etiäiset. Näistä on syntynyt aineksia hänen äitinsä uniin ja parantamisen taitoon ja Reidarille hänen maalaustensa metaforien kasvualustaksi sekä laajemmin hänen taiteellisen työnsä metodiksi.

Taiteilijan äiti

Kirjoitukseni tarkoituksena on kuvata taiteilijan äitiä. Kirjoitan äidinkielestä äidin, Alma Särestöniemen kielenä, äidiltä opittuna ja hänen kauttaan periytyvänä elettyinä kulttuurisena kielenä. Äidillä tarkoitan aivan konkreettisesti taiteilijan äitiä Almaa, jonka elämää historia tuntee hatarasti. Hänestä on jäljellä elinaikana laadittu muutama piirros ja joitakin perhepotrettien valokuvia. Alma oli syntyjään Jäämereltä, Vesisaaresta, jossa hän syntyi vuonna 1894 mutta eli aikuisen elämänsä seitsenlapsisen pienviljelijäperheen äitinä Kittilän Kaukosessa. Alma hoiti emäntänä karjan, rehut, marjapensaat ja kasvimaan, ruoanlaiton ja oli kuuluisa leipomisistaan ja parantajan taidoistaan. Aikalaiskertomusten perusteella Alma puhui sujuvasti suomen kielen lisäksi norjaa, kveeniä sekä ruotsia ja toimi Lapin sodan jälkeen Ruotsiin ja Norjaan palanneiden evakkojen tulkkina. Hän seurasi säännöllisesti norjankielisiä sanomalehtiä ja kirjoitti perheenjäsenilleen kirjeitä ruotsiksi ja norjaksi ja piti maatalouskalenteriaan suomen kielellä. Lapsilla oli norjankieliset etunimet.

Almasta on jäänyt jälkipolville yksi julkaistu haastattelu, jossa ruotsalainen kulttuurintutkija Hans Lidman luonnehtii hänen olleen 'en gång kraftig arbetarkvinna'. Tutkija on valinnut kirjaansa valokuvan, joka esittää Alman ikääntyneenä, liikuntarajoitteisena naisena, joka vääjäämättä lähestyy kuolemaa. Alma puolestaan pohtii haastattelussa virkeän oloisesti norjan kielessä tapahtunutta muutosta elinaikanaan ja kysyy haastattelijalta ymmärtääkö tämä hänen puheitaan ja olisiko hänen puhumansa kieli ehkä norjaa lainkaan.

Kolmen piirroksen lisäksi Almasta ei ole löytynyt muita Reidarin laatimia töitä. Saattaa olla, että niitä on tuhoutunut galleriaa kohdanneessa tulipalossa mutta asiaa ei ole varmistettu. Piirrokset kuvaavat Almaa lypsämässä ja yksi tuvassa istumassa. Valokuvissa Alma on tallentunut useimmin perhepotretteihin. Niiden yhtenä tavoitteena on kuvata perheen arvokkuutta ja Alma kuvataankin suuren perheen suoraryhtisenä matroonan kaltaisena äitinä. Kolmea lukuun ottamatta kuvat on otettu Kittilän Särestöissä vasta hänen elämänsä loppuajoilta silloin, kun hän ei ollut enää liikkeellä eikä puuhaamassa.

Vaikka Almasta ei ole tallella maalauksia, Pohjoisen perintömaan idea avaa sitä, miten Reidar on kuvitellut äitinsä läsnä olevaksi taiteessaan elettyinä tapana ymmärtää kohde ja lähestyä sitä kosketukseen ja intuition kaltaisilla menetelmillä. Ne muistuttavat parantajan otteita, joita Almalla oli käytössään. Ajattelen äidin ja pojan välisen suhteen rinnastuvan vuorovaikutukseen kulttuurisessa äidinkielessä, sellaisessa joka opitaan äidin sylissä, ruumiillisena ja esikielellisenä, rytmeinä ja aistimuksina. Jo ruumiillisena kokemuksena kieli kantaa perinteen ja tarinoiden aineksia Jäämereltä asti sellaisina, jotka eivät ole irrotettavissa toisistaan eivätkä ymmärrettävissä ilman suhdetta kulttuuriseen kokonaisuuteen.

Äiti historiallisena henkilönä

Alman maailmaa on mahdotonta ajatella hänen omista lähtökohdistaan tunte-matta hänen elämänsä maailmankuvallista taustaa. Sen vuoksi sen avaaminen muodostaa tärkeän osuuden näytelmän taustatyöstä.

Alman äiti Sofia oli kotoisin Kittilästä ja isä Erik Hirno oli Keminmaalta muutta-neiden jälkeläinen. Kumpikin vanhemmista kulki Ruijaan viime vuosisadan lopun laajojen muuttoliikkeiden mukana. Sofia oli lähtenyt sisarensa kanssa Vesisaa-reen parempien töiden perään. Isä oli tullut aikaisemmin ja oli ollut luomassa

parempaa elämää Jäämerellä, kaivoksissa Huippuvuorilla sekä Kanadassa. Alma eli Vesisaarella vanhempiensa vaurastuneessa perheessä 16-vuotiaaksi. Siellä, toisen Särestön äänimaisemassa, Alma oppi laulamisen taidon niin hyvin että hänen opettajansa oli ehdottanut vanhemmille, että Alma lähetettäisiin opiskelemaan musiikkia Osloon konservatorioon.

Vesisaaren edessä Varangin vuonossa ääntelivät tuhannet – tai niin kuin kansanperinteen tutkija Samuli Paulaharju kirjoittaa – miljoonat linnut. Myrsky ja tuulet pitivät ääntä, meri oli voimakas ja ajoittain kuolemanvaarallinen. Vaaran liikkeet tuli ennakoida ja tuntea. Merellä oli omat haltiansa ja voimanlähteen-
sä, yksi niistä pohjoisnorjalaisen mytologian Hafsfru. Hän saattoi tulla esiin ennen myrskyä ja varoittaa rajuilmasta tai sitten suuttua ja kostaa myrskyn välityksellä.

Kerrotaan Sofian ikävöineen usein Vesisaaresta Kittilään. Alma matkusti sinne vierailulle 16-vuotiaana äitinsä kanssa. Äiti menehtyi matkalla saamaansa keuhkokuumeeseen. Elämään tuli Matti. Pian tämän jälkeen myös isä kuoli. Alma ja Matti muuttivat Vesisaareen ja siellä syntyi perheen esikoinen, Filpi Sofia. Matti ei viihtynyt Jäämerellä ja he palasivat Kittilään. Alma palasi vain kerran Vesisaareen ollessaan yli 60-vuotias. Silloin hän otti mukaansa voimajuomakseen lapsuuden kodin kaivon vettä.

Mitä Alman laululle tapahtui, kun hän muutti Vesisaaresta? Mitä, kenelle hän lauloi ja keitä puhutteli Kaukosessa, toisessa Särestössä? Lapsilleen varmaankin ja hänen tiedetään laulaneen pyörätuolissa vielä osin liikuntakyvyttömänä elämänsä viimeisten seitsemän vuoden aikana. Hän lauloi tuvassa poikansa Antun kanssa arkkiviisuja ja tiedämme että hän lauloi lehmille niitä lypsäessään. Lehmät pitivät laulusta ja voimme ajatella, että se oli tärkeää myös hänelle. Mutta Alma ei laulanut navetassa avarassa tilassa kuten Vesisaarella laulunopettajalleen tai kilpaa merilintujen kanssa. Jäämeren naisena hän oli sukua heille, jotka lauloivat valaille vaikka sointi hänen äänessään olisikin vaimentunut, äänen tenhovoimasta oli jotain jäänyt jäljelle.

Alma ei laulanut Särestössä ääneen suurilla aukeamilla, ei näyttämöillä, eikä saleissa, ei kirkkokuorossakaan. Reidar rakennutti äitinsä elinaikana suuren ateljeen, jossa pidettiin konsertteja mutta ei ole tietoa siitä, lauloiko Alma siellä. Ainakin hänen kerrotaan laulaneen perheen miesten kanssa pirtissä tai navetassa, päätä painaen lehmän lämpimään kylkeen.

Ihmisiä, jotka puhuvat suurten merieläinten kanssa

Valaat ovat äänekkäitä, ne puhuvat ja laulavat. Jäämeren alueen ja merisäämelaisten seutujen asukkaat on historiallisissa kirjoituksissa tunnettu meren eläimille puhuvana väestönä. Varhaisimpia merkintöjä tästä on pohjoisia seutuja kiertäneellä ja tutkineella piispa Adam Bremeniläisellä. Hän kirjoitti vuonna 1075 tavanneensa pohjoisen meren rannoilla ihmisiä, jotka ääntelivät suurten merieläinten kanssa. Kirjoituksista ilmenee, että ihmiset kykenivät jäljittelemään valaiden ääntä ja antamaan niille viestejä sen ohella että he ottivat vastaan näiden äänellisiä viestejä.

Valaiden ja ihmisten välisestä kommunikaatiosta on runsas kuvasto Jäämeren rantojen kalliopiiirroksissa ja kaiveruksissa. Niistä ilmenee monipuolinen yhteydenpito valaiden ja ihmisten kesken ja on nähtävissä miten valaat ovat toimineet apuna kalastuksessa mutta myös muissa toimissa. Myöhemmin nämä taidot ovat menettäneet merkityksensä ja valaanpyynti on ohittanut yhteydenpidon merkityksen. Valaanpyynti ihmisten ravinnoksi ja traaniksi ihmisasuntojen valaisemista ja lämmittämistä varten on myöhempää perua. Elinkeinon muuttuessa myös käsitys valaasta ja sen pyhyydestä muuttui ja valaasta tuli vähitellen tuotantoeläin.

Valailla on laaja merkitys Jäämeren mytologiassa. Siinä kertautuu lukuisia aineksia myyttisestä alkuperästä ja voimasta, rakkaudesta, seksuaalisuudesta, elämästä ja kuolemasta. Vastaavalla tavalla kuin karhuihin, myös valaisiin on liitetty yli ihmisen ja hänen kykyjensä menevä voima. Reidar oli aina kiinnostunut eläinten kanssa neuvoteltavasta voimasta ja ihmisen mahdollisuuksista tulla siitä osalliseksi. Tämä ilmenee useissa maalauksissa, joiden loppumattomana lähteenä 'toinen Särestö' on.

Puhuiko myös Alma valaille? Oppiko hän puhumaan heille jo lapsena, ennen lähtöään Vesisaaresta? Ja tulkitsiko musiikinopettaja mezzosopraanoksi hänen laulunsa soinnin ehkä kätkeäkseen jotain muuta? Vai olisiko käynyt niin, että voimantuojaeläin antoi Almalle matkalle mukaan valaankielen laulutaidon? Ja taidon puhua eläinten kieltä, olivatpa ne valaita, lehmiä, tai lampaita. Merisäämelaisten kertomien ihmisen, valaan ja elämän syntymistä kuvaavien myyttien avulla laulutaitoa voi kuvitella voimantuojaeläimen lahjaksi orvoksi jääneelle nuorelle tytölle hänen matkallaan kohti tuntematonta maailmaa.

Almalle syntyy nuorimmaisiksi, kuuden lapsen jälkeen seitsemäs, 'pikkuinen pikisilmäinen siipisiipi-menninkäinen ja lintunen, jolla oli ehtymätön mielikuvitus ja ihmettelyn taito'. Ja joka lakkaamatta palasi mielensä maisemaan, toiseen Särestöön.

Ja niin hänen nuorimmaisestaan syntyi monikielinen, kuten tämä itse sanoo, taiteilija, jonka kulttuurisen äidinkielen pohjajuonteena oli valaan kieli?

Muodonmuutoksia

Pohjoisen perintömaan kuvasto kirvoitti kiinnostuksen metamorfoosia kohtaan ja sen myötä Reidaria jatkuvasti askarruttaneeseen kysymykseen ruumiin rajoista ja dikotomioista. Pohjoisessa Jäämeren mytologiassa metaforien kuvasto on rikas ja siinä Reidaria ovat kiinnostaneet 'porokentaurien' ohella erityisesti hylkeet.

Toisin kuin valas, hylje esiintyy pohjoisissa kertomuksissa enemmänkin ihmisen vertaisena ja leikkikumppanin kaltaisena. Reidarille hylje on lukuisten metamorfoosia kuvaavien kertomusten virittäjänä. Tunnetuimpia ja myös länsimaiseen satuperinteeseen levinneimpiä ovat naisten salaiset rituaalit ja öiset muodonmuutokset. Rituaalin kuluessa naisten kerrotaan jättäneen rannalle ihmisnahkansa ja vapautuneen mereen hylkeiden valtakuntaan.

Taruperinne on saanut erilaisia muotoja, jotka liittyvät nahkan omistajuuteen ja identiteettiin: kuka omistaa ihon ja mitä omistajalle sen puutteesta ja palautumisesta koituu? Reidarin kriittinen kiinnostus kohdistui hylkeen nahkan saaman liikkeen välityksellä ruumiillisuuteen ja sen dikotomiseen määrittämiseen. Hylkeen ja ihmisen välinen suhde valotti syvällisesti myös kumppanilajien ja monilajisen elämän kysymyksiä. Tämä on jäänyt niukalle huomiolle, koska Reidarin suhteesta metamorfoosiin on keskusteltu seksuaalisuuden ja lähinnä queer-teorioiden valossa.

”Alma tulee uskoon”

1800-luvun lopun ja vuosisadan alun Lapissa ja Ruijassa sekä alkuperäisväestön, merisaamelaisten että kveenien ja Suomesta muuttaneiden maailmankuvallista elämää jäsensi lestadiolaisuus erityisenä ja paikallisena,

sellaisena kuin se oli levinnyt Tornionjoen laaksosta länsi-Lappiin ja Ruijaan. Laestadiolaisen kansanuskon ja myös uskonnollisen herätysliikkeen vaikutuksia voi pitää uskonnollisen elämän ydinaineksina länsi-Lapista Karesu-vannolta Ruijaan asti.

Käytännön arkielämässä laestadiolaisuus oli tuttua ja tarkoitti useille ihmisille 'virallisen' kirkkouskonnon sisällä tallella olevaa ja ainakin hiljaisesti hyväksyttyä kansanuskkoa, usein sellaisena, joka oli itsestään selvää ja huomaamatonta kuten Juha Pentikäinen korostaa.

Länsi-Lapin ja Ruijan laestadiolainen elämä poikkesivat toisistaan ja liikkeinä niissä oli erilaisia piirteitä ja erilaista voimakkuutta. Osa siitä oli ekstaattista ja valtionkirkko pyrki kitkemään erityisesti sitä. Kuitenkin kaikkea laestadiolaisuutta pyrittiin leimaamaan ekstaattisten piirteiden perusteella ja Särestöniemen aikalaisten taiteen katsottiin antavan aineksia tällaisiin tulkintoihin esimerkiksi Timo Mukan tuotannon perusteella.

Alman elämää kuvaavissa kertomuksissa mainitaan usein Alman 'tulo uskoon'. Sen kerrotaan tapahtuneen naapurin emännän järkyttävän synnytyskokemuksen jälkeen. Kuitenkaan usko tai siihen tulo ei ehkä ollut mitenkään uutta vaan yksi juonne Alman elämässä, missä erilaiset järkyttävät tapahtumat olivat seuranneet toisiaan.

Hänen esikoisensa oli kuollut, sota oli syttynyt, evakkoon oli menty ja sieltä tultu. Virsiä oli veisattu jo aikaisemmin Särestössä ja monet kertomukset kuvaavat sitä, miten Reidarin kotona maailmankatsomukset elivät rinnakkain. Eivät varmaankaan ongelmitta mutta elivät kuitenkin; isä Matin edustama kittiläläinen korpikommunismi ja sen saamat merkitykset sekä Alman uskonnollisesti sävyttynyt arki. Siinä jännitteessä syntyi Reidarin taide.

Ristiriitaa on kuvattu Reidarin ajan lappilaisessa taiteessa laajemminkin. Uskonnollinen elämänala ja korpikommunismi jättivät vahvan jälkensä taiteelliseen ilmaisuun, erityisesti sen rytmiin ja intensiteettiin ja tekivät siitä erityislaatuisen ja katsojaa hämmentävän.

Reidarin taidetta syvensivät myös hänen ortodoksisesta elämästä saamansa vaikutteet. Niihin hän oli tutustunut Vesisaarella ja Vuoreijassa perehtyessään Pomorien, paikallisten pohjoisen Venäjän ortodoksien uskonelämään. Pohjoinen perintömaa antoi tähän elettyjä kokemuksia ja mahdollisuuksia.

**Taiteilijan äiti:
miten asettua haavoittuvuuteen**

Jäämeren elämä tekee ihmiset ja muun luonnon erityisellä tavalla alttiiksi toisilleen ja riippuvaiseksi toisistaan sekä yhteisen elämän ennalta-arvaamattomuudesta. Sidokset toisiin luovat rikkautta ja elävyyttä, elämän kannalta välttämättömiä ehtoja mutta samalla ne tiivistävät riippuvuutta. Haavoittuvuudelle on osattava asettua alttiiksi. Jäämeri jos mikä on opettanut asukkaille tämän elämän perusehdon. Alma on taiteilijan äitinä kyennyt opastamaan miten olla avoinna toiselle, eletylle elämälle ja kivulle, vääjäämättömästi pursuvan riemun ohella.

Asettuminen haavoittuvuuteen hallinnan sijasta tekee mahdolliseksi tavoittaa ja kokea toisen eletty kokemus ja tavoittaa elämää sen kautta. Tämä on Almalta perittyä, kulttuurisella äidinkielellä taiteilijan äidin antamaa. Pohjoisen perintömaan idea avautuu siinä, miten Reidar on kuvitellut äitinsä taiteeseensa myytisten, maagisten, eläinten tai vuodenaikojen välityksellä. Siitä on muodostunut maalausten 'ontologia', olemassaolon pohjavire, joka on läsnä alkuperänä ja taiteellisten töiden luovuttamattomana aineksena.

Haavoittuvuus tekee mahdolliseksi metamorfoosin kuvauksen elämällä sitä itse. Silloin on mahdollista kuvata eletyn näkökulmasta, millaista elämä hylkeenä, riekkona tai Jäämeren tuulena on. Juuri tämä tekee Reidarin taiteesta niin häkellyttävää ja vastaansanomaton.

Kiitokset seuraavien museoiden arkistohenkilökunnalle

Sør-Varanger museet, Sjosamiska samlingar

Vesisaaren museo – Ruijan kveenimuseo

Vesisaaren kaupunginmuseo

Vuoreijan museo, jonka osana Pomorimuseo

Gränslandsmuseet, Kirkenäs

ALMA, VESISAARESTA

Kirjoittanut *Taija Helminen*

Tätä kirjoittaessani ulkona on keskikesäinen ukonilma. Päivä kävi äkkiä hämmästyttävän pimeäksi ja sateiseksi. Vielä äsken oli pistävän lämmintä, ja kaksi kirjavaa perhosta lensi toisissaan kiinni kuivan, keltaiseksi palaneen nurmikon yläpuolella – ja nyt ilma tihkuu vetisyyttä, hämää hämärää harmaata taivasta ja jokainen hyönteinen on visusti piilossa tummanvihreässä taustassaan. Tarkkaillessani ulkona ympäristöä olen pohtinut luonnon tapahtumien tulkintoja ja viestejä – yrittänyt virittää ruumiini ja mieleni sellaiselle taajuudelle, jossa en olisi kuuro luonnon pienimmillekään viesteille. Sellaiselle taajuudelle, jolle käsitän Alma, Anttu ja Reidar Särestöniemen aikanaan herkistyneen.

Uumoilen, että jokainen, joka on vieraillut Reidar Särestöniemen ateljeekodissa, on kokenut vahvasti Kaukosen kylässä sijaitsevan metsätilan lumoavan ilmapiirin ja tullut houkutelluksi avartamaan itseään luonnolle. Ateljee pihapiireineen on paitsi taiteilijan työskentelytila, niin ennen kaikkea Särestöniemen perheen koti. Se on koti, jonka Vesisaaresta Kaukoseen muuttanut Alma Särestöniemi (os. Andersen) loi kasvualustaksi lapsilleen ja jonka ilmapiiriin hänellä oli keskeinen vaikutus.

Maineikasta kuvataiteilijaa käsittelevissä kirjoituksissa kodin merkitys tuntuu nimittäin vilahtelevan usein. Koti oli Reidar Särestöniemelle turvapaikka, ikävöinnin kohde, inspiraation lähde – kaikin puolin tärkeä vyöhyke maailmassa. Ja vähintään yhtä tärkeä se on ollut kaikille muillekin Reidarin perheen jäsenille. Niinpä nyt ”Vesisaaren Alma- kuvitelma Alma Särestöniemestä” -näytelmän kirjoitettuani voin vain hämmästellä sitä, että näytelmässä on niin suuresti kysymys paitsi Kaukosen kylän lumouksesta myös ikävästä Norjan Vesisaareen.

Tämä näkökulmanvaihdos toteutui kulttuurintutkija Marja-Liisa Honkasalon kanssa käydyn dialogin ansiosta. Ja tämän näkökulman vaihdoksen myötä aloin kirjoittaa näytelmää nimellä ”Valaankielinen tyttö”. Ensimmäisessä kohtauksessa, jonka näytelmää varten kirjoitin ja jonka heti jaoin Honkasalon luettavaksi, nuori Alma seisoi laivan kannella Jäämerellä, kuunteli valaita, puhui niille. Vaikka kohtaus jäi myöhemmin pois kokonaisuudesta ja näytelmän nimeksi tuli ”Vesisaaren Alma”, ajatus nuoresta naisesta Jäämereltä on ollut kuitenkin merkittävä innoittaja kulttuurintutkijan ja näytelmäkirjailijan yhteistyössä.

Tämä matka

Kirjoitin keväällä 2019 monitaiteiselle Hiljaisuus-festivaalille neljäosaista tilausteosta Kaukosen kylän ja muun Kittilän alueen historiasta. Silloinen näytelmäkonsepti sai alkunsa avoimesta keskustelusta sirkustaiteilija Henna Kaikulan kanssa, joka vastasi tuohon aikaan Hiljaisuus-festivaalin toisen taiteellisen johtajan tehtävästä. Teossarjaani valmistellessani luin Brita Polttilan teokset ”Reidar” (Tammi 1985) ja ”Korte-Heikka ja muita lapin tarinoita” (SKS 1997). Polttilan tapa kertoa rinnakkain Reidar Särestöniemen ja hänen perheensä tarinaa ja Kittilästä kerättyä kansanperinnettä oli onnistunut ja kiehtova. Alma Särestöniemen tarina jäi pohdituttamaan minua.

Suunnilleen samaan aikaan minulla oli mahdollisuus kokoontua Koneen säätöön vertaismentorointiryhmän jäsenten kanssa säännöllisesti. Meitä oli viisi tieteen ja taiteen rajapinnassa työskentelevää apurahansaaajaa, joiden kanssa käydyt keskustelut tukivat minua kirjoittajan yksinäisessä arjessa. Tässä yhteydessä tutustuin Marja-Liisa Honkasaloon, joka noihin aikoihin teki tutkimusta Taideyliopiston hankkeessa, joka tutki ruumiillisuuden ja mielen välisen rajan ylittäviä kokemuksia. Honkasalo sivusi keskusteluissamme myös aikaisempia tutkimushankkeitaan ihmisten ”kummista” kokemuksista: selittämättömistä, oudoista, joissain piireissä jopa yliluonnollisina pidetyistä tapahtumista – jotka siis eivät tosiaankaan ole kokijoilleen käsittämättömiä vaan jotain arkeen kuuluvaa ja ennen kaikkea totta.

Kun pohdin Almaa ja muita Kittilässä kohtaamiani erityisiä tarinoita, syntyi toive saada jakaa näitä asioita Honkasalon kanssa – tutkijan työpöydällä olleet aiheet tuntuivat todella inspiroivilta. Resurssit olisivat niukat kuten aina kulttuurin kentällä, mutta meitä motivoi yhdessä ajatteleva ja lopulta päätimme aloittaa tutkimusretken Alman maailmaan.

Loppusyksyllä 2021 aloitimme kokoontumiset aiheen äärelle. Vierailimme Särestöniemen museossa, luimme Polttilan kirjat tuoreeseen muistiin ja aloimme ajatella Alman maailmaa arkistoviitteiden pohjalta. Työmenetelmäksemme muodostui vähitellen, Honkasalon muistiinpanoja lainatakseni, yhdessä unelmointi ja ajatteleva Alman tarinaa vasten. Tai siis ajatteleva sitä vasten, mitä meidän oli siitä mahdollista kirjallisuuslähteiden pohjalta selvittää.

Alma Särestöniemen tarina on toki kertomus kuuluisan kuvataiteilijan äidistä – ja hänestä kirjoitetut tiedot enemmän ja vähemmän poikaansa liittyvien kirjallisten

lähteiden sivulauseista poimittuja. Kun Honkasalo sitten meidän keskusteluisamme palasi uudelleen ja uudelleen pohtimaan Alman alkuperää Vesisaaresta, se avasi minullekin uuden oven siihen kotiin ja kodin ilmapiiriin, jonka olin Särestön metsätilalla kohdannut ja josta olin ollut pitkään hyvin vaikuttunut. Emmekö kokeneetkaan Honkasalon kanssa tärkeäksi samaa asiaa – Kaukosen kylässä sijaitsevaa kotia ja kodin tuntua? Miksi ja miten Vesisaari on tärkeä?

Särestön ovi aukeaa jäämerelle

Särestöniemen museo keskittyy itseoikeutetusti Reidarin taiteen ympärille. Mutta jo ensimmäisestä käyntikerrastani lähtien minua on kiinnostanut tilan vanha pirtti ja siellä eläneiden ihmisten – etenkin Reidarin veljen Antun ja vanhempien Alman ja Matin ja heidän esivanhempiensa tarinat. Anttu, joka jäi pitämään kotitilaa veljensä kuoleman jälkeen, eli tilalla viimeisenä. Tapasimme Rovaniemelle tullessamme kaupungissa asuvan entisen kunnanlääkärin Pekka Raudaskosken ja hänen tyttärensä Petra Raudaskosken. Raudaskosken perhe ystäväystyi Särestöläisten kanssa jo vuosikymmeniä sitten. Alusta alkaen vaikutuin Pekan ja Petran tarinoissa vilahtelevasta Antusta. Minua kiehtoi Reidarin huumorintajuinen, vilkas ja maanläheinen veli. Hän vaikutti olleen henkilö, joka oli perinyt äitinsä herkkyyden etiäisille ja kummille kokemuksille. Anttu oli oleellisessa roolissa myös siinä, että kotitilasta tuli jo Reidarin eläessä yleisölle avoin matkailukohde – ja myöhemmin museo.

Arkistolähteitä selvitellessä nousi esiin, että Yle on tehnyt henkilökuva-ohjelman Antusta 1990-luvun puolivälissä. Niinpä lähdimme Marja-Liisa Honkasalon kanssa sitä Kansallisen audiovisuaalisen arkiston tietokannasta katsomaan. Istuimme vierekkäisillä tuoleilla eräänä iltapäivänä Kavin katselupisteessä ja teimme muistiinpanoja Särestöniemeen liittyvistä ohjelmista, joita arkistokannassa oli katsottavissa. Ja kuinka ollakaan; kuvaillessaan Särestön tilalla asuvaa näkymätöntä väkeä Anttu nimeää yhden niistä Jäämeren naiseksi. Vieressäni tarkkaavaisena istunut Honkasalo huudahti: ”Jäämeren nainen! Anttu sanoi Jäämeren nainen!” Kelasin nauhaa taaksepäin ja tunsin, että maailma näytti äkkiä jotenkin aivan erilaiselta. Ymmärsin, että tässä olisi teoksen kannalta iso käänne käsillä. Ovi Jäämerelle on kuin onkin ollut koko ajan Särestössä auki!

Jäämeren tuuli puhaltaa koti-ikävä

Hahmotin Antun haastattelun katsomisen jälkeen konkreettisesti Alman koti-ikävän ja sen, millaisen tunnelman se omalta osaltaan rakensi kotiin. Siinä

missä Matti asui Särestössä omassa lapsuudenkodissaan, hyvin nuorena Suomeen Vesisaaresta muuttanut Alma oli lähtöisin aivan toisenlaisten tarinoiden, maisemien ja äänimaailmojen keskeltä. Vaikka koti Ounasjoen partaalla oli hänelle rakas, oli Vesisaari lopulta kuitenkin hänen mielessään koko elämänsä ajan. Vesisaaren Alma onkin näytelmä koti-ikävästä ja kodista: siitä, miten erilaisia koteja saman katon alla voi olla. Antun mainitsema salaperäinen näkymätön henki vahvasti käsitystä siitä, että Särestössä elettiin arkea, jossa oli aina kana-va auki Jäämerelle.

Pian ohjelman katsomisen jälkeen istuimme alas Juha Ilvaksen kirjan, ”Reidar Särestöniemen maailma” (Art Fennica, 2000) kanssa. Selailimme kirjan sivuja ja jäimme rauhassa katsomaan Reidarin maalauksia nyt toisin silmin: äkkiä aloin nähdä Jäämeren ja sen kulttuurisen merkityksen myös niissä. Äidin maailma ei ollut vain taaksejäänyt ja etäinen kulttuuripiiri, vaan myös pysyvä osa särestöläisten ajattelua, uneksuntaa ja olemassaoloa.

Vielä yksi seikka, mikä on ollut Alman tarinassa itselleni erityisen merkityksellistä, on tarina hänen lahjakkuudestaan laulajana. Arki ja maailman mullistukset veivät Alman kotiseuduiltaan Kittilään, eivätkä konservatorioon ja konserttisaleihin. Kirjallisuuden pohjalta tavoitettava Alma kuitenkin oli innokas laulaja. Omassa ajassani 2020-luvulla, korona-pandemian jälkeen kulttuurinkentällä työskentelemisen olosuhteet ovat koventuneet ja hankaloituneet. Alman tarinassa minua on koskettanut ajatus siitä, että taide ja luominen kannattelevat ihmistä silloinkin, kun ne limittyvät arjen kokonaisuuteen maailman mullistusten keskellä.

Lopuksi

Tätä kirjoittaessani katson keskikesäistä pihaa ja yritän edelleen avautua luonnon taajuudelle, vieläkään siinä paremmin onnistumatta. ”Vesisaaren Alma”-näytelmä on tulossa pian ensi-iltaan ja kirjoittajien matkan viimeinen etappi aiheen kanssa on tulossa päätökseen. Esitys ja tutkimuksellinen yhteenveto siirtyvät nyt yleisölle ja ajatukset, tunteet ja avartumiset luonnon näkymättömän väen kanssa tapahtuvat siten kuin taide aina tapahtuu: jokaiselle katsojalle ja lukijalle kohdallaan.

*Näytelmä on omistettu Alma Särestöniemelle ja kaikille,
jotka horjumatta tukevat lapsiaan.*